

HAMDULLAH HAMDİ'NİN YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİSİNİN KAVRAM VE SEMBOL BOYUTU

Ahmet İÇLİ (*)

Özet

Kavramların, bilinen ve görülen şekillerle örneklendirilmesi, düşüncelerin insan zihninde yer edinmesine katkı sağlar. İnsan zekâsı kavramları ne kadar da anlayacak güce sahip olsa da yine de kavramların, semboller halinde gösterilmesi, kavranabilirlik açısından önemlidir. Dramatik aksiyondaki entrika, ülkü değer ve karşı değer zıtlığında netleşir. Her iki değerın temsil edildiği kişi, kavram ve semboller aksiyonun önemli unsurlarıdır. Yusuf u Züleyha mesnevisindeki kavram ve semboller, dramatik aksiyondaki görüntü seviyelerinin kavranması için önem arz eder. Anlatıda, semboller ve kavramlar, değişik kişiler etrafında hem ülkü değeri hem de karşı değeri temsil eder. Mesnevideki şahıslar, kişiler düzleminde görüntü seviyesi oluştursalar bile ancak kavram ve simge boyutunda evrensel hakikate açılırlar.

Anahtar Kelimeler: Yusuf u Züleyha, Entrika, Dramatik Aksiyon, Ülkü değer, Karşı değer, Sembol, Kavram

The Dimension of Notion an Symbol in the Hamdullah Hamdi's Mathnawi of Yusuf u Züleyha

Abstract

Sampling of notions with sighted and known shapes, conduces to impress thoughts in humans' minds. Even though human intelligence has potential to comprehend notions, that designing notions such as symbols, is important in the aspect of comprehensibility. Intrigue in the dramatic action, attains clearness in the contrast of ideal merit and contrary merit. Persons, notions and symbols that both of ideal merit and contrary merit represented by, are important elements of the action. Notions and symbols in the mathnawi of Yusuf u Züleyha are much important for to understand level of specter in the dramatic action. In the work, symbols and notions represent both ideal merit and contrary merit around different people. Even the people, in the mathnawi create a grade of semblance at the plane of persons, they can only steer for truth, at dimension of notion and symbol.

Key Words: Yusuf u Züleyha, Intrigue, Dramatic Action, İdeal Merit, Contrary Merit, Symbol, Notion

*) Uzm. Öğrt., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı.
(e-posta: a_icli@hotmail.com.tr)

Giriş

Fatih Sultan Mehmed'in hocası ve meşhur sûfî Akşemseddin'in en küçük oğlu olan Hamdî'nin yazdığı Yusuf u Züleyha mesnevisi Türk dilinde yazılmış önemli mesnevilerden biridir. Şemsettin Samî, Hamdî'nin eserleri hakkında bilgi verirken “Beş manzumesi olup cümlesinin en latif ve en meşhuru “Yusuf u Züleyha”sıdır” (Samî, 1996: 1982) demiştir. Yine Latifî, tezkiresinde bu mesnevi hakkında bilgi verirken onun önemini “Kıssa-i Yusuf u Züleyhâsı tefsire müteallık olduğu için ve akval-i rûvâtun esahh u akvemin bulduğu için ol kıssa-i ahsen ü müstahseni nazma getürmüşlerdür. Bir nazm-ı adimün'n nazirdür ki üslub-ı meslubü'l-misaline hame-vâr bir harfine barmak basup bir kimse ayb u noksan bulamaz. Bî-şek ü reyb âsâr-ı velâyet ve me'alim-i keşf ü kerâmetdür ve zebân-ı Türkî'de ve tarz-ı mesnevîde vaki olan mesneviyatda ana hiçbir nazm adil ü nazir olmaz.” (Canım, 2000: 235) cümleleriyle ifade etmektedir.

Eser kendinden sonraki eleştirilenler tarafından da çok beğenilmiştir. Yapılan açıklamalar eserin, bu konuda yazılmışların en iyisi denilebilecek şeklindedir. “Sonraki tenkitçiler tarafından bir şaheser sayılan ve halkın büyük rağbetini kazanan (Köprülü, 2003: 380) “bu mesnevi, gerek zamanında ve gerek XVI. asırda umumi rağbete mazhar olarak, onun şöhretini teminde başlıca amil olmuştur. Şairimizden bahseden bütün tezkireciler ve terâcim müellifleri bu hususta müttefiktirler.” (Köprülü, 1997: 184).

Eser hakkında ve şairin kullandığı dil ve üslubu açıklamalarda bulunan Banarlı, şunları söylemektedir: “Eser şöhretine layık bir ustalıkla, sağlam ve sanatlı bir dille yazılmış, içinde aşk halleri, iman halleri, tabiat güzellikleri, yer yer, lirik ve ahenkli mısralarla tasvir ve hikâye edilmiştir.” (Banarlı, 1998: 476).

1. Mesnevi'nin Özeti

Yusuf peygambere ait bilgiler hem İslam hem de Yahudi kaynaklarında oldukça geniş bir şekilde bulunmaktadır. İslami dönem ile başlayan edebi çalışmalarda bu anlatıya, özellikle Kur'an kaynaklık etmektedir.

Olay örgüsü Yakup peygamberin evlilik serüveniyle başlar. Yusuf'un gördüğü rüya ile dramatik aksiyonunun iki zıt kutbu çatışmaya zemin hazırlar. Gizli tutulması istenen ama gelecekte de izler taşıyan rüyanın açığa çıkmasıyla, Yusuf'un kardeşlerinde kıskançlık kazanları kaynar. Öldürülmek üzere bir oyun ile uzaklara götürülür Yusuf. Fakat Yusuf öldürülmez. Kardeşlerin kendi arasından yaptığı fikir alışverişi sonucu, Yusuf bir kuyuya atılır. Senaryo hazır. Oynanan oyunun inandırıcı olması için iki hayvan kurban edilir. Bir hayvan öldürülür diğeri ise iftiraya kurban verilir. Öldürülen hayvanın kanı Yusuf'un gömleğine sürülür. Kurt ise ağır bir ithamla, Yusuf'u yediği iftirasıyla suçluluk damgası yer. Plan/oyun olduğu her halinden belli olan bu ikna karşısında Yakup'un üzüntüden önce gözlerine kan dolar daha sonra da Yusuf'un ak gömleği gibi gözlerine ak iner. Ak akı görmez olduğu için Yakup'a düşen tek şey sabırdır.

Bir kervanın su ihtiyacı için kuyuya saldıgı su kabı Yusuf'un kuyudan kurtulmasına vesile olur. Yusuf'un kurtarıcısı ip, çok güzel bir karşıtlık ilişkisi ile ilk olarak kölelik payesi verir. Kervancının onu bürokrat bir aileye satması ile Yusuf'un Mısır macerası

başlar. Evin hanımı Züleyha, Yusuf'a gönül verir ve ondan murat almak ister. Uygunsuz ve yasak aşk, Yusuf tarafından reddedilir. En son hamlede evin hanımı, hemen hemen onu ikna eder; ama Yusuf kendini korur ve kaçır o mekândan. Kapıda Züleyha'nın kocası ile karşılaşan Yusuf'un ardından Züleyha da koşar. Züleyha, ikisini birlikte görünce, kendini temize çıkarmak için Yusuf'a iftira atar. Züleyha'nın ithamları, Yusuf'un gömleğinin yırtılma yönünün tespiti ile hedefine ulaşamaz.

Züleyha, Mısır'ın ileri gelen kadınlarını evinde ağırlar. Amacı Yusuf'un güzelliğinin, kadınları baştan çıkararak bir şey olduğunu ve kendi davasında hor görülmemesi gerektiğini ispatlamaktır. Kadınlar Yusuf'u görünce ikramdaki meyveler yerine hiç acı hissetmeden ellerini keserler. Bu toplantı ve ikram sonucu Yusuf'tan murat almak isteyenlerin sayısı artar. Yusuf, Züleyha'nın tehditlerine aldırılmayıp zindana atılmayı daha uygun görür. Zindanı medreseye dönüştüren Yusuf, Mısır kralının gördüğü rüyayı da bu zindan da tabir eder. Yedi yıl bolluktan sonra gelecek yedi yıl kıtlık tabiri, kralın Yusuf ile birebir görüşmesine imkân sağlar. Zindanda geçirdiği on dört yıllık zindan hayatından sonra gelecek bir diğer on dört yılı iyi kullanması için kral tarafından en rağbetli bakanlığa atanır köle Yusuf, ama o mahkeme ister. Mahkemede Züleyha ve diğer ileri gelen kadınlar tanık olarak dinlenir. Mahkeme sonucu Yusuf beraat eder ve azizlik rütbesi alır.

Yusuf'un, bolluk yıllarında sıkı bir ekonomik program uygulaması sonucu, kıtlık yıllarının krizini atlattır Mısırlılar. Çevre ülkeler ve şehir devletler Mısır kadar şanslı değildir. Kenan ili de bu kıtlıktan etkilenir. Gıda temini için Mısır'a gider Yakub'un çocukları. İkinci gidiş sonucu Yusuf, aynı anneden olma kardeşi Bünyamin'i "kralın altın tası" hilesiyle rehin alır. Yusuf'un izi babalarının önerisiyle tekrar sürülür. Yusuf'un Mısır azizi olduğu anlaşılır. Kardeşler hatalarını itiraf ederler. Bununla birlikte kardeşler Yusuf'tan hiçbir suçluluk ezikliği yaşamazlar. Yusuf'un gömleğini, hasret çeken babaya götürürler Yusuf'un kardeşleri. Gömleğin Yakub'un gözlerine sürülmesi sonucu Yakub'un gözleri açılır ve hep birlikte Mısır'a giderler. Yusuf'un gördüğü ve açığa çıkan rüya tabir olmuş ve her şey olacağına varmıştır.

2. Anlatıda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerler

2.1 Kavram ve Sembol

Sembol ve kavram yönünden zengin olan bu mesneviyi yeni inceleme metotlarına göre incelemeye önce sembol ve kavram konusunda önbilgi mahiyetinde bazı açıklamalarda bulunmak yararlı olacaktır.

Soyut manaların, bilinen ve görülen şekillerle örneklendirilmesi, düşüncelerin insan zihninde yer edinmesine katkı sağlar. İnsan zekâsı saf manayı ne kadar da anlayacak güce sahip olursa olsun yine de soyut manaların, semboller, işaretler ve çizgiler halinde gösterilmesi, kavranabilirlik açısından büyük önem arz eder.

Sembol "simge", "tımsal," demektir. Varlıklar, olgular, olaylar, unsurlar arasında akla, zekâyâ ve sezgiye dayalı karşılaştırma, benzerlik, çağırışım, ilgi ve alaka kurularak semboller oluşturulabilir. Sembolde önemli olan "somut bir unsurun hayali görüntüleri, soyut kavramları, duyguları, düşünceleri temsil etmesi"dir (Çetin, 2006: 89). Daha geniş mana-

da düşünülürse “Simge daha yüksek bir gerçekliğin yansıması ya da gölgesidir.” (Lings, 2003: 9).

İnsanlar soyut ve karışık düşünceleri, kavramları, olayları anlatmak için sembollerden faydalanmışlardır. İnsanoğlunun yaşamının ilk deneyimlerinden bu yana efsaneler, mitler, masallar, destanlar ve mesnevilerin büyük çoğunluğu sembolik anlatımlarla bezemişlerdir. Hatta geleneksel edebiyat teorisi ışığındaki görüşler, asıl sanat eserinin ölçüsünün, temsil yetisiyle doğru orantılı olduğunu ifade ederler. Bu akımın isimlerinden Coomaraswamy’ye göre gerçek sanat: “sembolik ve manalı bir temsilin gerçekleştirilebildiği, yani aklın dışında görülmesi mümkün olmayan şeylerin temsil edildiği sanattır.” (Livingston, 1998: 110).

Nesneler dünyasında, somut olarak görülenlerin insan zihninde oluşturduğu soyut görüntüler, kavram seviyesinde algılamaya tabi tutulur. Bu kavramları algılama, somut görüngülerin içeriklerinin kavranmasına bağlıdır. Aynı durum kavramların anlaşılması için sembollerin varlığını da gerektirmektedir. İlişkinin bu yönü imgeyi doğurur. İmge daha derin manada zihindeki soyut tasarımıdır. İmge, dış dünyadan seçilen kimi nesnelerin kendi aralarında ve insanlarla nesneler arasındaki ilişkinin zihinlerdeki soyut görüntüleridir. Soyut kavramların anlaşılabilmesi için somut görüngülerden çeşitli yollardan faydalanılır. Bunlardan benzetme, eğretilme, kişileştirme, mürsel mecaz, tezat gibi sanatlardan gaye, zihinlerdeki soyut görüntüleri netleştirmektedir.

Kavram yani bilinç olguları (Saussure, 2001: 41), göstergelerin tasarımlarına bağlıdır. Simgeler, ister işitim ister görünüm olsun, bilinç olgularının anlaşılmasına yardımcı bulunur. Kavramların gösterenleri olan simgeler, gösterge dizgeleridir (Guiraud, 1994: 97). Bu dizgelerde doğa ve insan dünyasının biçimleri, benzetimli birer anlam taşırlar. Herhangi bir kavramı tanımlamaya yönelik bir anlam veya anlam dizgeleri doğrultusunda kullanılan gösteren, kendi anlamı dışına çıkarak sembolleşir. Artık o sembol, yeni kavramı ya da kavramları işaret eder. “Semboller, yerlerine geçtikleri şeyleri tam bir benzeşme yerine, gizli bir sezdirme ile rastlantısal veya geleneksel bir kabulleniş bağlamında temsil ederler. Böylece sembol olarak kullanılan nesne-ışaret, kendi varlık alanı dışında yeni ve farklı anlamlarla zenginleşerek daha üst bir kurmaca anlatımın aracı durumuna gelirler.” (Korkmaz, 2002/a: 263).

Kurmaca eserleri çözümlemede çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Edebi eserlerin iki ezeli ve ebedi karşıtlık üzerinde kurulduğunu söyleyen Korkmaz’a göre bu iki karşıtlık “ülkü değer” ve “karşı değer” (Korkmaz, 2002/b: 272) olarak karşımıza çıkar. Anlatısal yapılarda, bu iki değer üç farklı görüntü seviyesi oluşturarak kendini gerçekleştirme imkânı bulur. Bu değerler; “eyleyen olarak kişi, düşünsel anlamda kavram ve derin hakikatleri söylemekten çok sezdirme, anıştırma ve çağrıştırmaya bağlamında simge olarak” (Korkmaz, 2002/b: 273) belirirler.

Kurmaca eserlerde kişiler vakanın eyleyenleridir. Bu düzlemdeki dizgeler insan dışındaki somut, soyut ve hayali kavramlardan da oluşabilir. Her ne kadar bu kişiler ya da eyleyenler, kişiler düzleminde görüntü seviyesi oluştursalar bile “kendilerini ancak kavram ve simge boyutunda ifade ederek evrensel hakikate açarlar.” (Korkmaz, 2002/b: 273).

Kavramlar, genellikle tematik güç ve karşı güç olarak temsil edilen aksiyonda, güçlerin amaçlara ulaşma yolunda takınılan tavırları, değer anlayışlarını, varoluş amaçlarını ve yönelişlerini bildiren ara değerlerdir.

Simgeler, doğrudan doğruya hiçbir şeyi söylemeyip kendini saklayan derin bir hakikatin öne sürülmüş halleridir. “Simge, buzdağının suyun altındaki kısmını işaret etmekle, sezdirmeyle yükümlü bir değerdir.” (Korkmaz, 2002/b: 273).

Eserdeki kişiler, kavramlar, semboller ve eserin mekânsal boyutu dikkate alındığında, dramatik aksiyon olarak şematize edilebilir. Bunları anlamak, anlatının görsel olarak özeti için, Yusuf u Züleyha mesnevisini de bu görüngüler çerçevesinde Ramazan Korkmaz’ın KORA olarak adlandırdığı şemayla şu şekilde gösterebiliriz. Buna göre;

Şekil-1. KORA şeması

	ÜLKÜ DEĞER TEMATİK GÜÇ	KARŞI DEĞER KARŞI GÜÇ
KİŞİ	Yusuf, Yakub, Yusuf’un Halası, Bünyamin, Malik Konuşan bebek, Zindandaki Gençler	Züleyha Yusuf’un Kardeşleri Saray Kadınları Hizmetçi Kızlar Züleyha’nın Dayesi
KAVRAM	İlahi aşk, İlahi sevgi, Güzellik, Kölelik, Padişahlık, Vuslat (ilahi), Cefa, Vefa, Sevinç, Sıkıntı, Şenlenme, Saltanat, Velayet, Kardeşlik, İtaat, Delil, işaret, batın, iffet Sadakat, güven, rıza, sabır Güvenmek (Aziz), itaat etmek, kötülükten kaçınmak, cömertlik	Hırsızlık Hile, düşmanlık, kalleşlik, Rahatlık, Kin, Kıskançlık, Mihnet (çekme) Tuzak kurma, Ayrılık, Vuslat (beşeri) Sahiplik (Züleyha), Keder, Aşırı düşkünlük, Aşk (beşeri), Öfke, İftira, Gammazlık, Zahir, Haset, Kıskançlık, Aldanmak, Tatlı söz, Tutukluluk, Zevk düşkünlüğü, Gem vurulamayan duygular, Zincire vurulma
SİMGE	Rüya, Külbe-i Hüzn, Kurt, Bebek, Kemer, Gömlek, Züleyha’nın taptığı put Secde etmek, Güneş, Yıldız, Ay, Kova, Halat, Turunç, Bıçak, Kralın altın tası Kral’ın gördüğü rüya, Züleyha’nın mescidi	Kemer (Yusuf’un halasına ait), Saray, Oyun alanı Kanlı Gömlek, Arkadan Yırtılmış Gömlek, Kuyu, Zincir, Zindan, Kan

2.2 Anlatının Kavram Boyutu

Anlatı zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Birbiriyle çelişen, ters yöndeki hareketler aynı noktada bitmektedir. Ayrılık dayanılmaz hale gelince kavuşma olur. Zıtlık, kavuşma olduktan sonra ayrılığı da getirmektedir. Aşk ve sevgi önce bela, eziyet; sonra mutluluk, yükselme, kurtuluş için bir nedendir. Aşk ve sevgiden dolayı çok bela çekilir, çok eziyetlere maruz kalınır. Bu durum son merhaleye, son raddeye gelince olay tamamen ters yönde gelişip mutluluk, yükselme ve kurtuluşa neden olmaktadır.

Yusuf'a kavuşan baba için artık bu dünyada yaşama hevesi kalmamış ve ölüm onun kapısını çalmıştır. Sıkıntı, çile dayanılmaz hale gelince sevinç gün yüzüne çıkmaktadır. Züleyha Yusuf'u kendi evine aldıktan sonra sıkıntısı bitmiş, kavuşma ümidi doğmuş ama tam vuslat anı gelmiş derken Yusuf'un kaçışı ve zindanla sonuçlanan ayrılık tekrar en ön sıraya oturmuştur. Esaret en dayanılmaz hale gelince saltanat payesi gelmiştir. Afetler, belalar kapıyı çalınca bir kurtarıcı belirlemektedir. Çekilen cefanın sonunda vefa gelmektedir. Züleyha'nın kocası öldükten sonra maddi ve manevi her şeyini kaybetmesinden sonra hissettiği korkunun sonunda Yusuf ile evlenmeye varan sevinç, tekrar onun kapısının önüne gelmiştir. Kendi rüyasının tabirini babasının sevgisinden sezen Yusuf, kendi güzelliği için sarf ettiği "Aldı bir gün eline ayine/Nazar etti cemâli ayına/Kul olup kıymete satılsam ben/Semenime bulunmaz idi semen"(YZ: 98)¹ sözleri ile kuyuya atılıp kardeşlerinin "Çün erişti bu tali'-i bed/Ol yalan düş kanı ki ede meded" (YZ:91) sözlerine layık duruma gelmiştir.

Yusuf yükseklik, saltanatın simgesi olan tahtın sahibi olmadan önce kuyuya düşmekte, padişah olmadan önce köle olmakta, mal mülk, taç sahibi olmadan önce de zincirlerle bağlanmaktadır.

Ne büyük kurgudur ki, halasının hilesi ile hırsız damgası yiyen, kardeşlerinin iftirasına duçar olup, Züleyha'nın delil olarak sunduğu gömlek ve yırtılma hadisesinde hırsızlık ithamına maruz kalan Yusuf, tüm Mısır'ın, malının, mülkünün emanet edildiği, tüm Mısır'ın devlet yönetiminin kendisine teslim edildiği, her yönüyle kendisine güven duyulan bir Yusuf'a dönüşmüştür. Bunun yolu da önce kuyudan sonra iki defa köle olarak satılmaktan daha sonra da zindandan geçiyordu.

Rollerin değişmesi anlatıyı önemli kılan etkenlerdendir. Yusuf iffetini korumak için Züleyha'nın yanından kaçarken, bu kaçış, Züleyha adına tamamen ters bir durumu izah etmektedir. Züleyha kendi iffetini Yusuf'a ısmarlar ama Yusuf ondan kaçınca, bu defa rolü tersine çevirip iffetini koruma kişiliğine bürünür.

Anlatıdaki aynı kavramlar ve semboller çok önemli yer tutar. Bu kavram ve simgelerin ters yönde hareket etmesi de ayrı bir çeşnidir. Yusuf'un Allah sevgisi olan tematik güç, Yusuf'u olgunlaştıran bir kavram iken Yakub'un Yusuf'a olan sevgisi onun Yusuf'tan ayrılmasına sebep olmaktadır. Aynı sevgi ve aşk, Züleyha için de geçerlidir. Hatta sevgi hem Yusuf'un kardeşleri hem Züleyha için kıskançlığa bile sebebiyet vermektedir.

1) YZ: bu kısaltma Yusuf u Züleyha mesnevisinin kısaltılmışıdır. Sayı kısmı ise alıntının yapıldığı sayfayı göstermektedir. Eserin künyesi: "Okur, N. (1991).Yusuf u Züleyha, Hamdi, Ankara: Akçağ Yayınları

Kardeşlerinin kıskançlığına maruz kalan Yusuf'u babası, büyük bir aşkla sevmektedir. Kin ve düşmanlığın temelinde rüya ile birlikte bu kavram da önemlidir. Züleyha'nın aşırı olan sevgisi gibi Yakub da Yusuf'a karşı aşırı bir sevgi beslemektedir. Bu da kardeşleri tarafından gözden kaçmamaktadır.

Bu sevginin temelinde de yine sevgi vardır. Yakub'un iki eşi vardır. Her eş için yedi yıl çobanlık yapmıştır. Çok sevdiği Yusuf'un annesini kaybedince, tüm sevgisini oğlu Yusuf'a vermiştir. Bu sevginin temelinde kendisinin çok yaşlanması, Yusuf'un yaş olarak küçük olması ve ilerde bu konuda sıkıntılar yaşayacağı, kardeşlerinin onu sahiplenmemesi gibi duygular da yatmaktadır. Bu ilgi, diğer kardeşlerin gözünden kaçmaz. Görülen rüya ile Yusuf'un gelecekteki konumunu düşündüklerinde iş çıkırından çıkar.

Kıskançlık kavramı, anlatının önemli bir yerinde durmaktadır. Rüya, sevgi ve kıskançlığı doğurur. Bu kavram, baba evinde gelişir. Züleyha'nın rüyası da onun aşkına ve kıskançlığına yol açar. Mısır kadınları hem âşık olur hem de Yusuf'u alabilmek için çalışırlar, bunu başaramayınca da Züleyha'nın onu zindana atmasında etkili olup kıskançlıklarını belli ederler. Kıskançlık, anlatının değişik halkalarında olaya yön veren kavram olarak göze çarpmaktadır. Büyük olan diğer çocukların yanı sıra, sahiplenmesi ve korunması gereken biri olarak görülen Yusuf, babasının ilgisinin onun üzerinde yoğunlaşması ile kardeşlerinin kıskançlığına maruz kalır. Bu aşk, Yusuf'un hayatında kendini gösterir. Öldürülme planı, kuyuya atılması, köle olarak satılması. Zaten rüyaya bağlı olarak, onun etrafında gelişen olayların altında bu aşk ve kıskançlık vardır. Bu da baba sevgisine bağlanmaktadır.

Kardeşlik; birliktelik, beraberliği ifade ederken anlatıdaki Yusuf'un kardeşlerinin anlayışına göre düşmanlığı, kalleşliği, kıskançlığı ifade etmektedir. Yusuf'un rüyasını kardeşlerine anlatması ile öfke patlak verir. Böylece düşmanlık ve kalleşlik planları sergilenir. Kalleşçe bir plan yapılarak kardeşlik tamamen olumsuz bir kavram olur. Kıskançlık, kardeşlik kavramının anlamını değişmesine sebebiyet verir. Kıskançlık ateştir. Ateş de dokunduğu nesnenin yapısında tahribatlara yol açar. Kıskançlık ateşi ifadesi de bunu doğrular mahiyettedir. Bu körüklenmiş ateş, en küçük bir kıvılcımla hareketlenir ve belki de en büyük yangınlara ve hasarlara sebebiyet verebilir. Yakub'un Yusuf'a olan sevgisi, kardeşlerinin Yusuf'u ortadan kaldırmalarına kadar varır. Ateş'ten korunmanın yolu ondan korunma iledir. Belki de şefkat kavramı, su simgesi ile o da kuyu simgesinin yörüngesinde seyrederse, olayın Yusuf'un kuyuya atılması şeklinde kurgulanması, kıskançlık illetinden kurtulmanın yolunun tamamen zıt bir kişilik eli ile gösterilmesi anlatıyı güzel kılan kurgular arasında sayılabilir.

Sevgi, Yusuf'un halasının yanında kalması ve onun hırsızlık damgası yemesine bile sebebiyet veren bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü gibi bu kavram, normal olarak algılandığında fazla bir etkisi olmamasına rağmen, aşırı olarak iştihak duyulması halinde, olaya yön veren etkenler arasına girer. Hatta Bünyamin'in yüküne bırakılan kralın altın taşı meselesi gündeme geldiğinde, halasının sevgisinin de kardeşleri tarafından kıskançlığa sebebiyet verdiği görülür. Bünyamin, hırsızlık ile itham edilince, kardeşleri "Ey uğru kardeşi uğru" (YZ: 411) diyerek Yusuf'a karşı takındıkları tavrı burada da yinelerler.

Sevgi, Züleyha'nın babasını bile bir kralın yapmaması gereken adımlar atmasına sebebiyet verir. Baba mecbur kaldığı ve daha ağır sonuçları hazmedemediği için, kızını gelip alması için Mısır azizine elçi yollar. Bu aşırı sevgi sayesinde toplumun, yönetimin düzeni altüst olmuştur. Yine bu aşırı sevgidir ki Züleyha'nın hiç de sevmediği, görmediği, tanımadığı biriyle nikâhlanmasına yol açmıştır. Kendisi adımı atıp evlenmek istemiş sonra da hayır sen "O" değilsin diyerek Mısır azizinin kendisine yaklaşmasına engel olup, ilerde de ona ihanet etmesine varan bir yola girişmiştir. Yakub'un gözlerini alan bu aşırı sevgi, bir kadın olan Züleyha'nın kötü adımlar atmasıyla daha değişik boyutlar kazanmıştır.

Yusuf'un dillere destan güzelliği, olaylara yön verme konusunda önemli bir yer tutar. Babasının gözlerinin gördüğü güzellik, köle olarak Mısır'a getirildiğinde oranın aydınlığı olan güzel yüz, Züleyha'nın ona âşık olması. Bahçıvan olarak çalıştığında Züleyha'nın hizmetçilerinin gördüğü güzellik, Mısır kadınlarının ellerini kestiklerinin farkına bile varmadıkları güzellik.

2.3. Anlatının Sembol Boyutu

Gömlek, mesnevinin merkezinde bulunan bir simgedir. İlk gömlek, Yusuf'un ölümüne, onun yokluğuna delil olarak getirilen kanlı gömlektir. Parçalanmamış ama kana bulanmıştır. Yakub'un matemi ile sonuçlanır. Matem, babadan sevinci, neşeyi alır ve ona, gözünün aydınlığını kaybettirir. Bu gömlek ile tematik güce ait başka bir sembol oluşur: **Külbe-i Hüzn**. Yakub bu gömleğin yarattığı tesirle hayattan tüm bağlarını kesecek duruma gelir.

Gömleklerden biri sevdiği oğlundan ayrılması manasına gelmekte iken Yusuf'un, kardeşleriyle babasına gönderdiği gömlek ise Yusuf'un yaşadığı ve kavuşma manasına gelmektedir. Yusuf tarafından gönderilen ve her yönüyle Yusuf olan, içine Yusuf'un sindiği gömlek ise tüm olayları tamamen başa sarar. Tam zirveye gelen olay kurgusu, devinimini kaybetmez ve aynı simge ile başka bir hareket kazanır. Matem biter, sevinç başlar, göze yine nur gelir. Böylece "Yusuf" göz aydınlığı, görme özelliği için de simgeleşir.

Parçalanmamış gömlek Yusuf'un kardeşlerini aşağılık duruma getirir, rüsva eder. Bir başka gömlek ise olayın, entrik kurgunun özünü teşkil edebilecek ve tamamen Yusuf'la özdeşleşip ilk örnek olarak sembolleşen, arkadan yırtılmış gömlektir. Bu gömlek hem Züleyha hem Yusuf için bir ispattır. Züleyha Yusuf'u bir hırsız ve ırz düşmanı olarak itham edip, ona engel olduğu ve direndiği tezini savunmak için gömleği kanıt olarak getirirken, aynı gömlek Yusuf için, Tanrı'nın yardımıyla ve akıl mantık çerçevesinde başkası tarafından kanıt olarak getirilmektedir.

Arkadan yırtılmış gömlek (parçalanmış gömlek) Züleyha'yı rüsva edecektir. Onu zelil duruma getirecektir. Aynı gömlek Yusuf'un suçsuzluğuna delil olurken Yusuf'un iffetini de simgeler. Parçalanmamış gömlek de delildir; ama Yusuf'un öldüğüne getirilen delil. Böylece gömlek iffeti, aşağılık duruma gelmeyi, rezil rüsva etmeyi, küçük düşürmeyi, göz aydınlığını, hüznün bitişini, aşkı nuru simgeler. Olayın simgeleri, kavramları ve kişileri sürekli zıtlık ifade eden hareketler halindedir. Anlatıdaki aynı simge tamamen zıt kavram ve kişileri temsil edebilmektedir.

Yakub, oğulları tarafından kendisine getirilen gömlekte bir tuhaflik sezer, kurdun kanlı ağzıyla gömleği parçalamadığına hayret eder. Bir kurt nasıl olur da bu kadar akıllı olurdu? Keşke bu kurt, gömleğe gösterdiği saygıyı, şefkati oğlunun bedenine de gösterebilseydi. Ama bu durum Yusuf'un yaşadığının bir ispatıydı. Plan ters tepmişti. Onlar Yusuf'un öldüğünü ispatlamaya çalışırken tam tersi bir işe imza atmışlardı. İşte bu gömlek, kurdun Yusuf'u yediğinin ispatı sayılmaktadır. Züleyha da aynı gömlek ile ispat yoluna gider. Bu yönüyle kurt ile Züleyha arasında da bir ilgi kurulabilir. Yakub'a göre kurt akıllıdır. Akıllı kurt gömleği çıkarır. Gömleğe zarar vermez. Akılsız kurt ise gömleği çıkaramaz ve gömleğe zarar verirdi. Züleyha'nın bir kurt gibi olduğu, ancak akıllı olmayan kurt gibi davrandığı gözden kaçmayan bir ayrıntıdır. Çünkü kurt Yusuf'u yerken gömleğini de parçalayacaktır. Parçalamadığı için de masumdu ve Yusuf'un kardeşleri yalancıydı. Gömlek parçalanmasa, usulca çıkarılsa, Züleyha akıllı kurt olurdu. Böylece Yusuf kaybedilecekti. Yusuf, haksız olacaktı. Çünkü gömlek usulca çıkmıştır. Züleyha gömleği parçalayınca Yusuf'un masumiyeti ortaya çıkmıştır.

Tematik gücün unsuru sayılabilecek kadar Yusuf'u seven halası, ondan ayrılmama uğruna Yusuf'a hırsızlık damgası vurup şer'i yoldan onu köle olarak alıp böylece yanında tutmaya çalışır. Hırsızlık burada kemer ile sembolize edilir. Aynı durum bu defa Yusuf için de geçerlidir. Anlatının başkişisi olan tematik gücü, kişi düzleminde temsil eden Yusuf da, kardeşi Bünyamin için aynı şer'i hileye başvurup ona hırsız damgası vurur. Burada hırsızlığı temsil eden sembol ise *tastır*. Amaç yine halasının amacı ile aynıdır. Dikkat edilecek olursa kişilerin önemi yok, önemli olan kavramlar ve sembollerdir. Bu semboller de anlatı süresince hep böyle çatışma halindedir.

Yusuf için sıkıntıların başlangıcı, Yakub'u firaka ve evlat acısına duçar eden rüya, yorumlanmakla beraber, nihayet Yusuf'un, rüya tabiri, olayları, kavramları, sembolleri tevil ilmüne ulaşmasına neden olur. Bu rüya, kardeşlerinde ilkin kıskançlık, hile, düşmanlık nedeni iken rüyanın tevilinde, sonunda kardeşlik kavramının, kendi özünü yeniden bulması söz konusu olur. Çünkü kerem sahibi olan Yusuf kardeşleri tarafından kendisine yapılan eziyetlerin hiçbirini gündeme getirmez ve onları affeder. Böylece gerçek kardeşliğin ne olması hususunda yeniden simge değer olur Yusuf.

Anlatının dramatik aksiyonunun başlangıcı, devamı, sonucu yani tüm aksiyon rüyalar üzerine kuruludur. Yusuf'un gördüğü rüya ile başlayan anlatı, onun kıskançlığa maruz kalmasını, kuyuya atılmasını, köle olarak ilkin kardeşleri tarafından Malik'e, daha sonra da Mısır'da azize satılmasını tetikler. Bir diğer tarafta aksiyona uzaktan katılan Züleyha'nın gördüğü rüyalar, onun sevdiği kişiye kavuşma uğruna Mısır azizi ile yapılan nikâha, sevdiğine ulaşma için sabır ve çabaya kaynaklık eder. Malik'in gördüğü rüya ile Yusuf'un kuyudan çıkarılması da aksiyonun ayrı bir başlangıç noktasıdır. Rüya sembolü Yusuf'un zindanda iken zindan arkadaşlarının gördüğü rüyaların tabiri ile ayrı bir boyut kazanmakta ve Yusuf'un ilmi hakkında bilgi vermesi ve onun sultanlığa giden yolda temel taşlarından biri olmaktadır. Aynı rüya, Yusuf'un Tanrı'ya değil de kendi ilmüne güvenmesi, kendi haklılığını ispat ve suçsuz yere zindanda tutulduğunun gündeme getirilmesi konusunda bir vesile olarak telakki edilmesi onun zindanda kalma ve olgunlaşma süresinin uzama-

sıyla Yusuf'un olgunlaşmasına yeni bir boyut kazandırır. Kralın gördüğü rüya, anlatıdaki aksiyonun bir başka gelişim aşamasıdır. Görülen rüya ile birlikte ipler tamamen kopma noktasına gelir. Böylece Yusuf, zindandan bu rüya ile sultanlığa yükselecek, kıtlığa maruz kalabilecek olan Mısır'ın, bolluk içinde bu kıtlık yıllarının üstesinden gelmesi sağlanacak, aynı zamanda çevre ülkelere de bu kıtlık yıllarında yardım edilecektir. Yusuf, kocasını ve daha birçok kişisel, ruhsal, fiziksel ve sosyal özelliğini kaybeden Züleyha ile şartlar olgunlaştığında evlenecek, kıtlığın baş göstermesi ile açlık tehlikesinden kurtulmak için Mısır azizinden yardım talep eden Yakub'un oğulları Yusuf'la karşılaşacak, Yusuf, onları Mısır'a davet edecektir. İşte bu rüya bütün aksiyonu hızla ilk rüyaya taşır. Yusuf'un rüyası böyle tabir olunur. Görüldüğü üzere olay bir rüyanın tabiri şeklinde cereyan eder. Bütün rüyalar, bütün olaylar, bütün semboller, bütün kavramlar ve bütün kişiler hepsi bir rüyanın tabiri etrafında istihdam edilmiştir.

Yusuf'un ilk rüyası onun kıymetinin bilinmesi yolunda ilk etapta çok olumsuzluklar taşır. Kralın gördüğü rüya ise onun kıymetinin bilinmesine ve yüksek makamlara gelmesine neden teşkil eder. Kendi rüyası onun belaya düşmesinin, kralın rüyası ise onun kurtuluşunun sebebidir. Kendi rüyası, kendisiyle ilgilidir. Bu da kendi yüceliği, ululuğu, güzelliği ile alakalıdır. Kralın rüyası ise onun ilmini sembolize eder. Böylece rüya ilmi, ona devlet, talih, saltanat getirir. Artık Yusuf, kendinden sonra bu ilimle özdeşleşip bu ilmi sembolize eder. Anlatı bu yönüyle de anlatının en güzeli olma hakkını elinde tutma gücüne sahiptir.

Bunların yanı sıra anlatıda, çokça simge değer bulunmaktadır. Züleyha'nın putu bile bir simgedir. Züleyha bu puta tapmakta, ondan yardım dilemekte aynı zamanda kendi putundan utanmaktadır. Bu put başlangıçta üstü örtülü olarak karşımıza çıkar. Züleyha'nın inşa ettiği sarayda, Yusuf'tan murat almak istemesi esnasında ve Yusuf'un da ona meyletmesi ile onun gözüne ilişen nesne Yusuf'un da kendi Tanrı'sından utanmasına vesile olur. Ki onun tanrısı, bu puttan daha büyük ve her şeyi görendir. Züleyha gibi hırslarına yenik düşen biri bile "*Vakıf olmaya tâ günâhuma ol/Bakmaya ruh-ı siyahuma ol.*" (YZ: 324) tanrısından çekinmekte iken Yusuf niçin kendi rabbinden utanmasın? Eğriden doğru haber gelmiş. Bu put, Yusuf'un günah işlemesine engel olmuştur. Görüldüğü gibi tezatlıklarla kullanılan imgeler anlatıyı daha güzel kılmıştır. Buradaki put utanma, uyarı gibi simge değerler kazanır.

Anlatıdaki bebek simgesi ve onun konuşması da ilginçtir. Yusuf, Züleyha'nın çirkin planından puttan gelen uyarı ve kendini fark edişle sıyrılıp kaçarken kapıda Kıtır ile karşılaşır. Yusuf hiçbir şey olmamış gibi davranır. Birlikte Züleyha'nın yanına varınca Züleyha Yusuf'u her şeyi anlatmış hissine kapılarak tamamen ters bir açıyla dönerek Yusuf'u suçlar. O da Züleyha'yı suçlar. Aziz ikilemde kalmıştır. O esnada şu ana kadar İsa peygamber dışında konuşan ikinci bebek namıyla zikredilen bir bebek dile gelir ve hem Yusuf'a hem Züleyha'ya ders verir hem de akl-ı selim ile işin çözümüne dair metodu gösterir. Yusuf ve Züleyha için nasihat, bebeğin "*Raz-ı pinhânu etmezem sana gamz/Fehm edersen velî pes ola bu remz.*" (YZ: 332) sözleri gammazlık illetine işaretidir. Her ikisi içinde karşılıklı suçlamalardan uzak durulması gerektiğini vurgular. Bebek, Yusuf'un,

Züleyha'ya meyl ettiğinin ve bundan dolayı onun da suçlu olduğunu Yusuf'a hissettirmeye çalışır. Aynı şey Züleyha için de geçerlidir. Ona da Yusuf, seni gammazlamadı ama sen öyle sandın bu hatadır hissini verme gayretindedir. İşlerin çözümünün deliller ve işaretler ışığında çözülmesi yoksa iftirayla, gammazlıkla bir yere varılamayacağı düşüncesi bebek ile özdeşleşir. Onun gösterdiği delil ve işaret ise gömlektir: Gömleğin yırtılma yönü. Bebek, gömlek simgesi ile birlikte kanıt, işaret kavramlarına simge değer olur.

Yusuf'un kuyudan çıkması kova ve ip sayesinde gerçekleşir. Kurtuluş ip ile kova ile gelmektedir. Su berekettir. Kuyudaki su bunlar vasıtasıyla çıkar. Düşülen kuyudan da bu şekil çıkılması bu vasıtaların kurtuluş kavramıyla simgeleşmesini sağlar. Böylece bereket ve kurtuluş olarak, Yusuf da simgeleşir.

Sonuç

Anlatı çift kahramanlı bir aşk hikâyesi olmakla beraber, edebiyat geleneğimizde var olan diğer çift kahramanlı aşk ve halk anlatılarında olduğu gibi ilk bakışta birbirlerine ölesiye âşık olan ve aşkları genellikle temiz ve iffetli olan bir kadınla erkeğin hikâyesi gibi değildir. Anlatı iki âşığın efsaneleşmesini sağlayan imkânsız ve yasak aşkı barındırır. Bu aşk kapalı kapılar ardında, yasakların, gizlerin, tabuların çevresinde cereyan eder.

Anlatıda kalıcı arzular ya ezilmiş ya da yüceltilmiş, tematik güç ve karşı güç arasında gidip gelmiştir. Anlatıda Züleyha, Yusuf'un olgunluğu karşısında kendisinin farkına varınca Yusuf gibi olma özellikleri ile yüceltilmiştir. Züleyha'nın kalıcı arzuları ezilmiş, onun daha yüce hislere kavuşması sağlanmıştır.

Yusuf, günahkârların ümit kaynağı, kötü kişilerin de ıslahının müjdeleyicisidir. Babasının sevgisinin aşırılığının ispatı, kardeşlerinin kötülükleri, Züleyha'nın durumu ile Yusuf, simgedeğer olur.

Anlatıda, semboller ve kavramlar, değişik kişiler etrafında hem ülkü değeri hem de karşı değeri temsil edebilir. Bu tersine durum için aynı simgenin kullanılmasında en önemli örnek gömlektir. Kardeşlerinin elindeki gömlek başka bir şeyi ifade etmekte, Züleyha'nın elindeki gömlek başka bir şey ifade etmekte, aynı gömlek, Yusuf için başka bir şey ifade etmektedir. Yine Züleyha'nın aziz eşi, önce akıl ve mantığı temsil ile tematik güce dâhil olurken kısa bir süre sonra Züleyha'ya uyarak karşı güç pozisyonuna geçmektedir.

Özellikle kişiler bazında çok da önemli olmayan fon karakterler de bulunmaktadır. Bunlar entrik kurguya müdahalede bulunmadıkları için fazla önem arz etmezler.

Mesnevi'de kişilerden çok kavramlar ve semboller çatışma halindedir. Anlatının tamamı dikkate alındığında entrik kurguda rol oynayan kişi sayısı çok azdır. Her kişi etrafında gelişen olaylar dikkate alınır, kendi içinde tematik gücü temsil ederken ana kurguda karşı gücü temsil edebilmektedir. Züleyha'nın babası Züleyha'ya göre karşı güçtür. Kendini gerçekleştirmeye çalışan Züleyha olduğu için Züleyha tematik güçtür. Ama ana ekseninde o, karşı güçtür. Durum böyle olunca her bölüm için ülkü değerler ve karşı değerler yer değiştirmişlerdir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi kavramlar ve semboller değişik anlamlar kazanır, artık kişilerin önemi kalmaz.

Kaynakça

- Banarlı, N.S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.1*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Canım, R. (2000). *Latîfî, Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ, İnceleme-Metin*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Çetin, N (2006). *Şiir Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- Guiraud, Pierre (1994). Göstergibilim, çev., Mehmet Yalçın. Ankara İmge Kitabevi.
- Korkmaz, R. (2002/a). *İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, R. (2002/b). “Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler”, *Scholarly Depth and Accuracy, A Festschrift to Lars Johanson*, (Editör: Nurettin Demir, Fikret Turan). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Köprülü, F. (1997). “Hamdî Maddesi” *İslam Ansiklopedisi, C. 5/1*. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Köprülü, F. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Lings, Martin (2003). *Simge ve Kökenörnek*, çev., Süleyman Sahara. Ankara: Hece Yayınları.
- Livingston, Ray (1998). *Geleneksel Edebiyat Teorisi*. çev., Nejat Özdemiroğlu. İstanbul: İnsan Yayınları
- Okur, N. (1991). *Yusuf u Züleyha, Hamdi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Samî, Ş. (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm, Tıpkı Basım, C. 3*. Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Saussure, Ferdinand de (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*, çev., Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YZ: bu kısaltma Yusuf u Züleyha mesnevisinin kısaltılmışıdır. Sayı kısmı ise alıntının yapıldığı sayfayı göstermektedir. Eserin künyesi: “Okur, N. (1991). *Yusuf u Züleyha, Hamdi*, Ankara: Akçağ Yayınları

Copyright of Ekev Academic Review is the property of Ekev Academic Review and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.